

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ”
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ГРАЖДАНСКОПРАВНИ НАУКИ“**

АНДРЕАН ВАСИЛЕВ СЛАВЧЕВ

**КОМПЕНСАЦИЯ НА ВИНИ
ПРИ ДОГОВОРНАТА ОТГОВОРНОСТ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**на дисертационен труд за получаване на
образователна и научна степен „доктор”**

Научна област: 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление: 3.6 Право

Докторска програма: „Гражданско и семейно право“

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ: ДОЦ. Д-Р КРАСИМИР МИТЕВ

ПЛОВДИВ, 2020 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита от Катедра „Гражданскоправни науки“ на Юридическия факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ на 13.07.2020 г. и на 12.10.2020 г.

Докторантът е зачислен като редовен в Юридическия факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Катедра „Гражданскоправни науки“.

Изследванията по дисертационния труд са извършени главно в Юридическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 12 януари 2021 г. пред научно жури, назначено със Заповед на Ректора на ПУ „Паисий Хилендарски“, в състав:

Членове:

проф. д-р Поля Голева

доц. д-р Анета Антонова

доц. д-р Красимир Митев

доц. д-р Мирослав Димитров

доц. д-р Николай Колев

Резервни членове:

проф. д-р Григор Григоров

доц. д-р Камелия Цолова

Дисертационният труд и материалите по защитата са на разположение в Юридическия факултет при ПУ „Паисий Хилендарски“ (гр. Пловдив, ул. „Цар Асен“ №24), както и на интернет страницата на университета: <http://procedures.uniplovdiv.bg/>

Съдържание

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД 4

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД 9

III. ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА 32

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. АКТУАЛНОСТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изследването на правилото за компенсация на вини при договорната отговорност (чл. 83, ал. 1 от Закона за задълженията и договорите (ЗЗД)) е продикувано от множество причини. Първата от тях е липсата на цялостно самостоятелно цивилистично изследване на проблема. За илюстрация ще посоча, че днес разработките по него се ограничават главно до учебното съдържание в курсовете по облигационно право. През годините, по повод на симетричното правило в областта на отговорността за непозволено увреждане (чл. 51, ал. 2 от ЗЗД), в правната ни доктрина са посветени две монографични изследвания. В тях *obiter dictum*, с оглед целите на изследванията, се обръща внимание и на приложимостта на компенсацията на вини при договорната отговорност. По-актуални изследвания на проблема не се намират в доктрината ни. Погледът към по-старата ни цивилистична книжнина сочи подобно състояние. В съдебната, така и арбитражна, практика през последните 20 г. все по-често се среща възражението за приноса на кредитора за неизпълнението. Съществуващите решения на Върховния съд и на Върховния касационен съд са лаконични в изказа си относно наличието на предпоставките за редуциране или изключване отговорността на длъжника поради приноса на кредитора за неизпълнението. Основанието за това може да се намери в липсата на изследване, посветено на темата.

Посочените изходни данни показват, че до момента в българската правна литература отсъства систематично и подробно учение за компенсацията на вини при договорната отговорност.

Втората причина, наложила извършването на настоящото изследване, се корени в класическия характер на неговата тема за областта на облигационното право и, в частност, на учението за договорната отговорност. Класическия характер съдържа в себе си идеята за непреходност, т. е. за актуална и достойна за разработване проблематика, която същевременно е преминала вековно развитие. Друго проявление на актуалността на дисертационния труд се състои в това, че неговата тема изследва обема на гражданската отговорност, породена от неизпълнение на договорно задължение, която е част от приложимото ни право. По въпросите за същността и за критериите за прилагане на правилото на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД, практиката е формирала

определени изводи при решаването на конкретни казуси. От съществено значение е изследването на приложното поле на правилото и критериите, които следва да се отчитат, за да може да се определи делът на кредитора за причиняване на неизпълнението, съответно вредите. Практическото значение на този анализ ще е от съществено значение за правораздаващите органи.

Третата причина за предлагания научен анализ се крие в изясняване същността на нормата. Правилото е малко познато и разглеждано самостоятелно, без да бъде сравнявано с това на чл. 51, ал. 2 от ЗЗД. За изясняване същността на компенсацията на вини при договорната отговорност, както и за определяне на критериите за приложението ѝ е необходимо да се посочат основните разбирания в родната литература, както и чуждестранната литература.

2. ЗАДАЧИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Няколко са задачите на настоящото изследване. Сред тях две се отличават с особената им значимост както от теоретическа, така и от практическа страна. Първата от тях е свързана с изясняване същността на компенсацията на вини. Втората се отнася до фактическия състав, необходим за прилагането на правилото и за определянето на критериите, които са нужни за правилното определяне на приноса на кредитора.

Концентрирането на изследването в посочената област на наблюдение може да се одобри поради две причини. Първо, така се изяснява спецификата на компенсацията на вини при договорната отговорност. Второ, определя се приложението на правилото в действителността.

Първоначално се разглежда неговият генезис, а впоследствие и неговото развитие до формите на модерните правни системи. Впоследствие, в следващите глави, изследването се насочва към специфичните аспекти на правилото и посочването на основните разбирания за неговата същност, като е изразено и мнението на автора за същността му.

Изясняването на критериите, които следва да послужат на практиката, за да приложат точно правилото на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД е разгледано, след като се определи дали поведението на кредитора следва да е виновно. От особено значение за практикуващите юристи е именно тази част от задачата на дисертационния труд. Предметът на изследването очертава и неговото значение както от практическа, така и от теоретическа страна. Правилото няма отношение към пораждането на гражданската отговорност, а към нейните последици. Поради това и целта на изследването е даде

ориентириите, които да послужат на практиката, за да се определят точно границите на договорната отговорност. Този резултат обаче следва да се постигне чрез обосноваването на критериите, като се използва задълбочено изследване на същността на правилото.

Посочените основни задачи на настоящото изследване предпоставят, преди тяхното изясняване, да се обърне внимание на общи проблеми на облигационното право. Обяснението за това е свързано с функционалната обвързаност на правилото с договорната отговорност. Тъкмо чрез очертаването на белезите на отговорността; приложното ѝ поле; разбиранията кога едно лице формира вина и дали кредиторът е извършил противоправно поведение, се изяснява същността на нормата на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД.

3. МЕТОДИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В настоящия труд са използвани добре известните и най-често срещани методи за изследване - на анализа, синтеза, индукцията и дедукцията. Освен това, редом с тях, широко прилагани са историческият и сравнителноправният метод.

Историческият метод на изследване е използван при проследяването на развоя на правните възгледи за компенсацията на вини при договорната отговорност. Необходимо е изследването на развитието на възгледите, както и тяхното отразяване в националното ни законодателство. Същевременно е нужно да се обърне особено внимание на развитието на правилото от една страна, като необходимия сложен юридически факт за прилагането, а така също и последиците на правилото.

Сравнителноправният метод е повече от наложителен, доколкото сега действащата законова уредба на компенсация на вини е търпяла влияние главно от италианската, френската и немската правна система. Поради това на тях се правят обилни сравнителноправни позовавания. В отделни случаи са посочвани разрешения на австрийското, швейцарското и руското право. Имат се предвид и уредбите на приноса на кредитора за неизпълнението, съдържащи се в законите-модели от типа на *soft law* (Принципите на европейското договорно право; Принципите за международните търговски договори, изработени от УНИДРОА, Проекта за обща референтна рамка, Принципите на европейското деликтно право). Обърнато е и внимание на уредбата в предложениния Регламент на Европейския парламент и на Съвета за Общо Европейско право за продажбите.

Посочените до момента методи на изследване придават завършеност на извършения логически и системен анализ на разпоредбите на българското законодателство и натрупана съдебна и арбитражна практика по проблема. По повод анализа на последната, значение с оглед разбирането на института у нас има и прилагането на своеобразен сравнителноправен метод - позоваването на важни решения от практиката, натрупана в държавите, имащи уредба, близка до нашата.

4. ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Представеният труд представлява първи опит у нас за цялостно изследване на компенсацията на вини при договорната отговорност. Основните приносни моменти в изследването могат да бъдат обобщени както следва:

- Извършва се очертаване на общия проблем за компенсацията на вини: направен е опит за изясняване на произхода на правилото; извършен е кратък преглед на основните възгледи и различните правила, които отчитат приноса на кредитора за неизпълнението, съответно причинените му вреди; изведено е понятието за компенсация на вини при договорната отговорност и разбирането за него в доктрината ни; анализирана е съдебната практика по повод определяне на понятието.

- Открояват се и се систематизират съвременните теории за компенсацията на вини. Впоследствие се преценява пригодността им за обяснението на правилото с оглед на изразените възгледи в българската доктрина.

- Изведени са на преден план малко познати в родната ни доктрина разбирания за средствата за регулиране на поведението на субектите чрез особен вид задължения, определени в заподноевропейската доктрина като „тежест“, „задължения спрямо себе си“, „автоотносими задължения“, „Obliegenheiten“ и др.

- За първи път са разгледани в доктрината ни понятието, което френската и италианската доктрина свързват с компенсацията на вини при договорната отговорност – „отговорност спрямо себе си“ (responsabilité envers soi-même и autoresponsabilité).

- Проблемът за компенсацията на вини е разгледан комплексно: посочени са затрудненията, които се срещат в доктрината при обосноваване на виждането, че поведението на кредитора следва да е виновно, но то не е противоправно; анализиран е фактическият състав на нормата на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД; направено е сравнение между компенсацията на вини и т. нар. „последваща вина на пострадалия“ (чл. 83, ал. 2 от ЗЗД);

- За първи път е направено сравнение между института на забава на кредитора и компенсацията на вини при договорната отговорност.

- Очертано е приложното поле на правилото: разгледани са проблемите на компенсацията на вини при разваляне на договор, при намаляване на размера на неустойката, при прехвърляне на вземания (изцяло или частично), при встъпване и заместване в дълг, възможността да са изключи приложението на нормата на чл. 83, ал. 1 от ЗДД или предварително страните да определят отговорността на длъжника при съпричиняване на неизпълнението; посочени са правила, които изключват прилагането на нормата, тъй като особеността на правоотношението изисква нарочна уредба във връзка с последиците от неизпълнението на определени задължения.

- Разгледани са критериите, които служат за определяне на приноса на кредитора за настъпване на вредите и са необходими за правораздавателния орган за определяне на това дали и с колко да бъде намалено обезщетението за причинените вреди; посочено е защо и необходимо ли е да съществува алтернативата, която чл. 83, ал. 1 от ЗЗД предвижда – изключване отговорността на длъжника.

- Подробно са разгледани процесуалните аспекти на приложението на правилото за компенсация на вини; неговата същност като защитно, правоизключващо възражение; сроковете, в които следва да бъде направено възражението, разпределянето на доказателствената тежест и др.

- Направено е предложение за изменение на действащата уредба с цел усъвършенстването ѝ, както и да бъдат нормативно закрепени критериите необходими за прилагането на правилото.

5. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертационният труд отговаря на изискванията на чл. 27 от Правилника за прилагане на Закона за развитието на академичния състав в Република България.

Дисертационният труд е с общ обем от 216 страници, включително съдържание, и списък на използваната литература.

Направени са 460 бележки под линия. В структурно отношение изследването включва: Увод; Изложение; Заключение; Ползвана литература. В изложението са обособени четири глави, 22 параграфа.

Списъкът на използваната литература обхваща 175 заглавия, от които 114 на кирилица (на български и на руски език) и 62 на латиница (на френски, английски, италиански и немски език). Ползваните монографии, учебници, учебни помагала и

справочна литература на кирилица са 87, на латиница – 54. Ползваните статии и студии от списания и сборници на кирилица са 27, на латиница – 8. Коментари и сборници на латиница, посветени на soft-law източници – 6.

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

В него се поставят задачите на научното изследване.

Глава Първа

Предпоставка за изясняване на основните задачи на настоящото изследване е изясняването на общата проблематика на компенсацията на вини и развитието през вековете. Това е задачата на Глава Първа.

1. Първата задача е да се посочи какво представлява правилото за компенсация на вини, както и от къде произтича наименованието му. С този правотехнически термин се означава правилото за определяне на дължимото обезщетение, когато неизпълнението или произтеклите от него вреди са причинени както от виновното поведение на длъжника, така и от ненадлежното поведение на кредитора, по начин който не се позволява разграничаването каква част от вредите е причинена от всяка от страните. Правилото „разпределя“ отговорността като намалява обема ѝ или изключва задължението на длъжника да обезщети кредитора. В родната ни литература за първи път за прихващане на вини – *compensatio culpa*, пише проф. Иван Апостолов¹. В по-ранната ни литература, и при действието на ЗЗД от 1892 г., хипотезата на общия принос на кредитора, съответно пострадалия, за настъпване на вредите се е означавала с различни термини – „взаимна вина“², „непълна вина на пострадалия“³, „двустранна вина“⁴, „обща вина“⁵.

2. Терминът *culpa compensatio* или *compensatio culpa* бил създаден от глосаторите. Докато терминът се използва в областта на извъндоговорната

---

¹ Виж Апостолов, И. Облигационно право. Част Първа. Общо учение за облигацията. Фототипно издание. Издателство на БАН. С. 1990 г., с. 114.

² Дюгмеджиев, Л. Вреди при взаимна вина. Сп. „Правна мисъл“, кн. IV, 1938 г., с. 163.

³ Меворах, Н., Д. Лиджи, Л. Фархи. Коментар на ЗЗД. С., 1924 г., с. 137.

⁴ Меворах, Н. и др. Цит. съч., с. 137.

⁵ Виж Тончев, Д. Коментар върху ЗЗД. Том II.С. 1929 г., с. 107; Кожухаров, А. Закон за задълженията и договорите – синтез на юриспруденцията. С. 1948 г., с. 534.

отговорност, в областта на договорите не е ясно дали се е прилагал⁶. Според глосаторите, проявата на вина (culpa) от страна на пострадалото лице се „компенсира“, „прихваща“ (compensatio) с проявената вина на длъжника/делинквента и води до отпадане на отговорността му за обезщетяване на вредите. Означаването на института по този начин е критикувано от доктрината, като неточно, тъй като кредиторът няма задължение да не се уврежда, поради което не може да прояви вина, в смисъла, който правото влага в термина.

3. Обръща се внимание на терминологичното различие в разпоредбите на чл. 83, ал. 1 и чл. 51, ал. 2 от ЗЗД. От една страна чл. 83, ал. 1 от ЗЗД предвижда, че кредиторът е отговорен за обстоятелства, които заедно с поведението на длъжника са причинили неизпълнението, от друга страна чл. 52, ал. 1 от ЗЗД изисква увреденият да е допринесъл за настъпването на вредите. Така и в доктрината при непозволено увреждане се говори за съпричиняване на вредите от пострадалия⁷, докато при договорната отговорност се означава както с изразите „съпричиняване на вредите“⁸, така и със „съпричиняване на неизпълнението“⁹. В сравнителноправен аспект, там където уредбата на компенсацията на вини се прилага както за договорната, така и за извъндоговорната отговорност, акцентът е поставен върху общия принос на поведението на двете страни за настъпване на вредите¹⁰. При уредба, която не предвижда общи правила за двата вида отговорност или се разглежда договорната отговорност, акцентът се поставя върху приноса на кредитора за неизпълнението¹¹. Аргументирано е, че определянето в какво се състои приноса на кредитора, трябва да се търси едновременно в неизпълнението и/или в последиците му. Изискването на ЗЗД, че кредиторът следва да е допринесъл за

---

⁶ Така **Dongen, Emanuel van**. *Contributory Negligence. A Historical and Comparative Study*. Leiden, The Netherlands, Koninklijke Brill NV, 2014, p. 112.

⁷ Виж **Голева, П.** Съпричиняване на вреди от пострадалия при непозволено увреждане. Издателство на БАН, С. 1989 г., с. 25 и сл., **Кожухаров, А.** Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение. С., УИ „Св. Климент Охридски“, Юриспрес, 2002, с. 348, **Калайджиев, А.** Облигационно право. С. Сиби, 2016, с. 470 и сл.

⁸ **Голева, П.** Цит. съч., с. 61 и сл., **Кожухаров, А.** Цит. съч., с. 348, **Калайджиев, А.** Цит. съч., с. 470 и сл., **Антонов, Д.** Вина на пострадалия при граждански правонарушения. Наука и изкуство. С. 1967 г., с. 112 и сл.

⁹ Виж **Попов, Л.** Вина и договорна отговорност по българското гражданско право. С., Наука и изкуство, 1962, с. 353, т. 5, **Русчев, И.** Отговорността за евикция. С., Регули, 1995, с. 153. Проф. Апостолов свърза съпричиняването както с увреждащото поведение, така и с вредите. Виж **Апостолов, И.** Цит. съч., с. 113 и сл.

¹⁰ § 254, абз. 1 от Германския граждански законник (ГГЗ) и чл. 1227, ал. 1 от Италианския граждански кодекс (ИГК), § 137, ал. 1 от Естонския облигационен закон, чл. 570 от Португалския граждански кодекс изискват пострадалия да е допринесъл за настъпване на вредите.

¹¹ Член 404 от Гражданския кодекс на Руската федерация, чл. 80 от Конвенцията на ООН за договорите за международна продажба на стоки

неизпълнението, всъщност не означава нищо друго освен това, че кредиторът е допринесъл за настъпването на собствените си вреди. Част от неблагоприятните последиците от неизпълнението, които настъпват в сферата на кредитора, са именно вредите, а правилото на компенсацията на вини има за задача да уреди отношенията по повод реализирането на отговорността на длъжника за вреди. Посочва се, че формата на неизпълнението по начало не е от значение за прилагане на правилото, доколкото родното законодателство възприема концепцията, че неизпълнението е подчинено на един общи принцип, който важи за всичките му форми.¹²

4. След определяне предмета на изследване и някои терминологични уточнения, се разглежда произходът на правилото. Най-разпространеното мнение¹³ е, че принципът за приноса на кредитора за неизпълнението и съпричиняване на вредите от пострадалия произтича от Помпониевото правило. Според него „Този, който претърпи вреди, поради собствената си вина, не се счита за претърпял вреда“¹⁴. Мисъл, чието значение повлиява на правната доктрина и на законотворците векове след написването ѝ. Единственият източник, даващ информация за произхода на тази мисъл на Помпониус е вторият том на *Palingenesia juris civilis* на Ото Ленел. Ленел поставя фрагмента на D. 50.17.203 в коментара на Помпониус под заглавието *De legatis*¹⁵. Съставителите на Дигестите обаче го поставили под заглавието „Различни правила на древното право“¹⁶. От тези източници не може да се направи категоричен извод за произхода на правилото, което пък от друга страна не позволява установяване на първоначалното му приложно поле.

5. Следствие от принципа на *culpa compensatio*, кредиторът, съответно пострадалото лице, не можел да получи обезщетение, поради проявената собствена вина. Недопустимо било обаче да се компенсира *culpa* с *dolus*.¹⁷ Единствено *dolus*

---

¹² Виж **Апостолов, И.** Цит. съч., с. 227 – 228.

¹³ В правната ни доктрина това е утвърдено становище виж **Апостолов, И.** Цит. съч., с. 114., **Попов, Л.** Вина и договорна отговорност по българското гражданско право. Наука и изкуство. С. 1962 г., с. 349 – 350, **Голева, П.** Съпричиняване на вреди от пострадалия при непозволено увреждане. Изд. на БАН. С. 1989 г., с. 9, **Калайджиев, А.** Цит. съч., с. 470, **Мръчков, В.** Имуществена отговорност на работодателя. Изд. „Сибис“, С. 2013 г., с. 180. Според Димитър Антонов, правилото на D. 50.17.203 се отнася по-скоро до изключителната вина на пострадалия, отколкото до допринасяне настъпването на вредите (виж **Антонов, Д.** Вина на пострадалия при граждански правонарушения. Наука и изкуство. С. 1967 г., с. 74, б. л. № 200).

¹⁴ D 50.17.203: „Quod quis ex culpa sua damnum sentit, non intellegitur damnum sentire.“

¹⁵ Виж **Dongen, Emanuel van.** *Contributory Negligence. A Historical and Comparative Study.* Leiden, The Netherlands, Koninklijke Brill NV, 2014., p. 19, ISBN 978-90-04-27871-4.

¹⁶ „De diversis regulis iuris antiqui“.

¹⁷ Така **Dongen, E. van.** *Op. cit.*, p. 111.

се „компенсира“ с *dolus* и *culpa* с *culpa*¹⁸. Не се изяснява дали глосаторите са приемали, че компенсацията на вини е принцип, приложим към всички облигационни източници или само по отношение на извъндоговорните. Нещо повече, не може да се твърди със сигурност дори дали, според тях, компенсирането на вини се прилага спрямо всички случаи на деликт или е начин за разпределение на отговорността за вреди само в определени случаи.

6. Освен теорията за компенсиране на вините, била създадена и теорията за *culpa admixta* (смесена вина). Под *culpa admixta* се имало предвид правна квалификация на деяние на кредитора/пострадалото лице в случаите, когато неизпълнението/вредоносно деяние е извършено при проявена вина от кредитора/пострадалия, като се считало, че кредиторът/пострадалият е отговорен за настъпването на вредите.

7. Много близо до теорията за *culpa admixta* стои друга идея, получила наименованието *culpa communis*. Според нея, когато две лица са действали виновно и тяхната небрежност е свързана с настъпването на едно и също обстоятелство, по такъв начин, че всяка от страните е заблудила другата, техните реципрочни вини (*culpa mutua*) се „компенсирани“ по право и никакъв иск за вреди не възниквал.

8. Разликата между доктрината за *culpaе compensatio* и тази за *culpa admixta* се състои в обстоятелството, че при *culpa compensatio* се извършва сравнение между формите на вина на кредитора/пострадалия и длъжника/увреждащия, за да се отрече правото на кредитора/пострадалия на обезщетение, докато при *culpa admixta* е достатъчно кредиторът/пострадалият да има принос за настъпване на вредите.

9. Каноничното право, подобно на римското, приемало, че длъжникът/делинквентът бива отговорен при проява на вина (*culpa*). Хуманистите, от друга страна, се опитали да възстановяват класическия контекст на D.50.17.203. За първи път се появили следи от теориите за *gravior culpa* или *major culpa*. Според теорията за *major culpa*, ако вината на увреждащия/длъжника е по-съществена от тази на пострадалото лице/кредитора, увреждащият/длъжникът ще бъде отговорен за причинените вреди. Същественото за този период, е че за първи път в континенталната римскоправна традиция се появява мнението, че е възможно

---

¹⁸ Следва да се има предвид, че глосаторите не са считали, че кредиторът/пострадалото лице извършва деликт, като се самоуврежда. Случаите, когато кредиторът/пострадалото лице, от своя страна, е увредило длъжника/делинквента и всяка от страните била лишена от право на обезщетение, тъй като се „компенсирани“ двете извършени от тях увреждания, се наричали *compensatio delictorum*.

частична компенсация на вредите при съпричиняване. В лицето на Донел, хуманистите поставили за първи път главния проблем следва ли кредиторът/пострадалият да бъде лишен от право на обезщетение, когато е допринесъл за настъпването на вредите или следва да бъде признато право да получи компенсация за вредите, които са причинени от длъжника/делинквента и до каква степен.

10. За първи път, за разлика от традиционното разбиране за последиците от приноса на кредитора за неизпълнението, Кристиан Волф (24.01.1679 г. – 09.04.1754 г.) формулирал теза, че не следва да бъде отречено правото на кредитора на обезщетение за претърпените вреди¹⁹. Според него, следвало да се прецени съотношението между вината на пострадалото лице и увреждащото лице в настъпване на вредата (*ratio culpaе*), като по този начин всяка от страните следва да поема отговорност за причинените от нея вреди. Теорията на Волф за кратно разпределяне на вредите между кредитора и длъжника се основава на виждането за взаимна отговорност на двете страни за настъпване на вредите.

11. Тази част от изследването завършва с посочване на разрешената относно компенсацията на вини, които са намерили отражение в създаващото се и сега действащо континентално право, така и в англо-саксонското. Описани са разрешената на Пруския Общ кодекс от 1794 г., който в I.6 § 20 възприема принципа на *culpa major*. Посочено е, че предвид липсата на нормативна уредба във Френския граждански кодекс от 1804 г., благодарение на практиката на френския Касационен съд, въпросът за компенсацията на вини е намерил разрешение. В края на XIX век Касационният съд приел, че в случаи, при които причина за вредата е виновно поведение на двете страни, обезщетението следвало да се определи в зависимост от съотношението на вините им. Разгледано е разрешението на § 254 от Германския граждански законник и историята на неговото приемане.

12. Обърнато е внимание на развитието на проблема в националното ни законодателство. Предвид обстоятелството, че родният ЗЗД от 1892 г. реципира ФГК през Италианския граждански кодекс от 1865 г., проблемът за компенсацията на вини не е намерил изрична правна регламентация в него. Законодателството ни от края на XIX век не е отчело тълкуванията по проблема за компенсацията на вини,

---

¹⁹ Виж **Dongen, E. Van**. Op. cit., p. 295, **Zimmerman, R.** 60. Zimmermann, R. The Law of Obligations Roman Foundations of the Civilian Tradition. Cape Town, Wetton, Johannesburg, South Africa, Juta & Co, Ltd, Reprinted edition, 1992, p. 1048.

налични в правната доктрина и в съдебната практика на европейските държави към момента на създаването му. Въпреки това доктрината, а и съдебната практика, приемат, с оглед и първообраза на ЗЗД, разрешението на френската доктрина през XIX в., а именно, че вината на кредитора може само да доведе до намаляване на обезщетението за вреди, но не и до освобождаване на длъжника от отговорност. Според Върховния касационен съд, *„понеже вредите са причинени от виновните действия на двете лица, те трябва да се възложат на двамата, според степента на вината.“*²⁰

13. Главата завършва с изводи на база историческото развитие на правилото. Първият от тях е, че римското право не е разглеждало компенсацията на вини като неделима вреда, резултат от две успоредни причини: едната - поведението на кредитора, а другата - на длъжника. За римските юристи източник на вредата винаги е само поведението на една от страните по облигационно отношение. Не е възможно вредата да е причинена съвместно от страните. Поради това и в сентенцията *„Този, който претърпи вреда поради собствената си вина, не се счита за претърпял вреда“* не следва да се влага разбирането, което към днешна дата влагаме под компенсацията на вини.

14. Независимо от това обстоятелство, фрагментът е имал толкова силно влияние, че едва към края на XIX век в континентална Европа си пробива път идеята, че не следва във всеки случай на принос на кредитора за настъпване на вредите да се отрича правото му на обезщетение.

15. Законодателството ни от края на XIX век не е отчело тенденциите в правната доктрина и съдебна практика на държавите, чиито законодателства са послужили за образец при съставянето на обективното ни право в областта на приноса на кредитора за неизпълнението. Въпреки празнотата в законодателството, далновидно съдебната практика взема предвид поведението на кредитора и влиянието му върху неизпълнението и негативните последици от него, като се акцентира върху това дали кредиторът е проявил вина. С приемане на ЗЗД от 1950 г. въпросът е изрично уреден. Законът регламентира приноса на кредитора и на пострадалия в два различни текста със значителна лексикална разлика и влиянието на приноса на кредитора/пострадалия върху отговорността на длъжника. В двата текста на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД и чл. 51, ал. 2 от ЗЗД не се дават насоки по какъв

---

²⁰ Цит. по Апостолов, И. Цит. съч., с. 115.

начин следва да се определи как поведението на кредитора/пострадалия влияе върху отговорността на длъжника, като законотворецът се е отклонил, както от съобразяването с моделите-закони, които се твърди да са били отправна точка при създаването на законодателството ни, така и от западноевропейските законодателства²¹.

Глава Втора

1. В тази глава се разглеждат вижданията в доктрината ни относно същността на компенсацията на вини, както и разбиранятия в сравнителноправен аспект, и нейните отражения в съдебната практиката. Проблемът за същността на компенсацията на вини е бил и е дискуссионен и понастоящем. Затрудненията, които създава правилото са свързани с понятието „вина на кредитора“ или „вина спрямо себе си“ и разбирането дали в него се влага смисъл на вина в правотехнически смисъл. Тоест съществува ли правно изискване за кредитора да не уврежда собствените си интереси, при неизпълнението на което, за него не възниква право да претендира, изцяло или отчасти, обезщетение за претърпените вреди вследствие на неизпълнената престация и собственото му поведение.

2. Най-старото разбиране за компенсацията на вини е свързано с прекъсване на причинно-следствената връзка между поведението на длъжника и неизпълнението поради намесата на кредитора. Образецът на ЗЗД /отм./ - Френският граждански кодекс (ФГК, Code Civil) от 21 март 1804 г., дори и след реформата от 2016 г., не урежда с общо правило проблема за приноса на кредитора за неизпълнението, както и за отчитане на приноса на пострадалия за настъпване на вредите. Според някои автори в текстовете на чл. 1150 (сега чл. 1231-3) и чл. 1151 (сега чл. 1231-4) се намирал отговорът на проблема. Според тях, длъжникът следва да обезщети кредитора за предвидимите вреди, които са настъпили вследствие на виновното неизпълнение, т.е. вредите, които са могли да бъдат предвидени към момента на сключване на договора и за всички вреди, които длъжникът умишлено е причинил чрез неизпълнение на договора. Тоест, поведението на кредитора, което е допринесло за настъпване на неизпълнението и последиците от него не могат да бъдат предвидени от длъжника към момента на сключване на договора.

---

²¹ Съгласно мотивите към законопроекта на ЗЗД²¹: „... образец на новия законопроект е проектът за полски граждански кодекс, но преди всичко - ГК на РСФСР от 1922 година²¹.“

3. За разлика от ФГК, с приемането на гражданския кодекс през 1942 г. в Италия (използван за модел при съставянето на ЗЗД от 1950 г.) изрично е уредена хипотезата на компенсацията на вини. Съгласно чл. 1227, ал. 1 от Италианския граждански кодекс (ИГК, Codice Civile): *„Ако кредиторът виновно е допринесъл за причиняване на вредите, обезщетението се намалява според тежестта на вината и степента на последиците, произтичащи от нея.“* Още с приемането на текста в доктрината и съдебната практика се счита, че чл. 1227 от ИГК е естествено продължение на принципа за причинно-следствената връзка и функцията ѝ. След като поведението на едно лице е единствената причина за настъпване на вредата и следва да я поправи, то при положение, че кредиторът частично е причинил вредите, той трябва да понесе съответна част от тях²². Ето защо, вредните последици от поведението на кредитора не трябва да бъдат прехвърляни на длъжника, чието поведение не е причинило вредите.

4. В родната ни доктрина виждането, че за прилагане на правилото за компенсацията на вини при договорната отговорност е достатъчно наличието на обективно съпричиняване на неизпълнението, е изолирано²³.

5. Аргументирано е, че задължението на кредитора да съдейства за точното изпълнение разколебава тезата, че кредиторът не е виновен, в строгия смисъл на думата, също за неизпълнението. Принципът за съдействие на страните за реализиране на изпълнението е разглеждан в литературата ни от гледна точка на въздържанието на страните по отношение една на друга, а именно да не пречат една на друга да престоират дължимото. Въпреки това, не следва да се забравя, че облигационната връзка е средство за задоволяване на правно защитения интерес на кредитора²⁴. Кредиторът има главен интерес от точното изпълнение, тъй като по този начин той ще получи благото, поради което е влязъл в облигационната връзка²⁵. Затова, за точното изпълнение не се изисква единствено пасивното

---

²² Виж **Caredda, V.** Concorso del fatto colposo del creditore. Art. 1227. Il Codice Civile. Commentario. Giuffrè Editore. Milano, 2015, p.35.

²³ **Топалова, Л.** Обезщетението за пропусната полза при социалистическите организации. Издателство на БАН. С. 1960, с. 96.

²⁴ Така **Апостолов, И.** Цит. съч., с. 6-8, виж и **Апостолов, И.** Върху теорията за имуществения интерес на кредитора от облигационния договор. Сп. „Търговско право“, бр. 1 и 2/1996 г., **Кожухаров, А.** Облигационно право..., с. 36 – 40, **Калайджиев, А.** Цит. съч., с. 51 – 55.

²⁵ В този смисъл е Постановление № 3 от 29.03.1973 г. на Пленума на ВС, според което: *„По системата на облигационното право на Република България основен принцип е изпълнението на поетите по договора задължения, постигането на тези реални цели, които страните са преследвали със сключването на договора.“*

поведение на кредитора. Напротив, от него се изискват активни действия²⁶, които да спомогнат на длъжника да престоира, т. е. да съдейства за изпълнението. В тази връзка и компенсацията на вини е израз на принципа за сътрудничество между страните по облигационното отношение, с оглед удовлетворяването на кредиторския интерес, произтичащ от универсалното изискване за добросъвестност на страните при изпълнението, съгласно чл. 63, ал. 1 от ЗЗД. Принципът, а и задължението на страните да си сътрудничат, са йерархично подчинени на принципа за точно изпълнение на договора.

б. Следващото виждане за компенсацията на вини е свързано с разбирането, че кредиторът не е положил дължима грижа от страна на кредитора спрямо собствените си интереси. За първи път, в края на XIX век, Демоломб поставил въпроса дали делинквентът ще отговаря, ако и пострадалият е действал небрежно (*faute*). В практиката тази ситуация придобила наименованието *faute commune* или *faute de la victime*. Според Демоломб, ако небрежността на делинквента и тази на пострадалия били равностойни, те се „компенсирани“ и обезщетение не се дължало. Ако съотношението между проявената вина на страните не било еднакво, всяка от страните следвало да заплати обезщетение на другата в зависимост от претърпените вреди и вменената им вина. В този случай съдията бил длъжен да изследва тежестта и съотношението на вредите с оглед всички обстоятелства по делото.

В немската правна доктрина също се споделя разбирането, че компенсацията на вини е проява на небрежност от страна на пострадалия кредитор/увреденото лице, като тази на длъжника/делинквента; тоест, поведението на пострадалия е виновно и противоправно (*Verschulden Und Rechtswidrigkeit*). Всъщност правилото било израз на проявена „вина спрямо себе си“ (*Verschulden Gegen Sich Selbst*). Основанието на съпричиняването (*Mitverschulden*) се намира в забраната за

---

²⁶ Преди изменението от 1993 г., чл. 63, ал. 1 от ЗЗД е гласял, че кредиторът и длъжникът трябва да се съобразяват във взаимните си отношения с правилата на социалистическото общежитие, със социалистическата добросъвестност и с държавния народностопански план. Така например в редица законодателства е признато задължението на страните да си сътрудничат (виж Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group), edited by Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke and Hugh Beale, Johnny Herre, Jérôme Huet, Matthias Storme, Stephen Swann, Paul Varul, Anna Veneziano and Fryderyk Zoll Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR), p. 715 – 716) Така и ПЕДП приемат в чл. 1:202, като основно задължение на всяка от страните да съдейства на другата за пълното осъществяване на договора. Член III – 1:104 от ПОРР – длъжникът и кредиторът са задължени да си сътрудничат тогава и до степен, която разумно се очаква от тях, за изпълнението на задължението на длъжника.

действия в противоречие със собствените си интереси или за несъвместими със собствените си интереси действия; забрана, която е проява на принципите за лоялност, справедливост и добросъвестност, уредени в § 242 от ГГЗ²⁷. Ако пострадалият кредитор претендира пълно обезщетяване на претърпените вреди, въпреки че ги е съпричинил, претенцията се счита предявена против добросъвестността.²⁸

При прилагането на ЗЗД /отм./, под влияние на посочената в т. 2 доктрина и практика, се приемало, че увреденият не извършва противоправно действие, като уврежда собствените си права, блага и интереси. „Вината на пострадалия“ в този случай не касаела вина в техническия смисъл на думата – умишлено или небрежно противоправно поведение, защото не съществувало задължение за увредения да не се уврежда. Под „вина на пострадалия“ следвало да се разбира, че пострадалият не е проявил, спрямо своите собствени интереси, грижата на разумен и старателен човек.

При действието на ЗЗД от 1951 г. са изразени няколко становища по въпроса за същността на приноса на кредитора за настъпване на вредите, в чиято основа отново се намира идеята за проява на небрежност към собствените интереси.

Според едно от тях, когато вредата е съпричинена от увредения и делинквента, съответно от кредитора и от длъжника, то тя е закономерна последица на две успоредно действащи причини. В този случай кредиторът/пострадалият е проявил вина спрямо себе си, небрежност към себе си, небрежност към интересите си. По отношение на разпоредбата на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД, се счита, че тя е израз на идеята за дължащо от кредитора сътрудничество при осъществяване на престацията. С оглед степента на вината на кредитора, на него може да се откаже всякакво обезщетение, ако не само не е сътрудничил на изпълнението, но и виновно е съпричинил неизпълнението.²⁹

Други считат, че приносът на кредитора за неизпълнението е израз на конкуренцията на основанието на отговорността и обстоятелствата, които

---

²⁷ Текстът гласи, че длъжникът трябва да изпълни задължението си съгласно изискванията на добросъвестността, вземайки предвид обичаите в практиката.

²⁸ Така **Looshelders, D.** Die Mitverantwortlichkeit des Geschädigten im Privatrecht. Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, s. 118.

²⁹ Така **Кожухаров, А.** Облигационно право. Общо учение за облигационното отношение. ДИ „Наука и изкуство“, С. 1958, с. 335 – 338.

изключват отговорността, каквото е съпричиняването на неизпълнението.³⁰ Същността на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД се състои в конкуренция на основанието за отговорност и обстоятелства, които изключват отговорността, каквото е поведението на кредитора. Противоправният резултат се дължи не само на виновното поведение на длъжника, но и на противоправното поведение на кредитора. В тази хипотеза следва да се вземе предвид не само виновното поведение на кредитора, но и всяко негово противоправно поведение. Не могат обаче да се вземат предвид неговите правомерни действия. Правомерното поведение на кредитора, което е попречило на длъжника да изпълни, не може да доведе до поставяне под съмнение отговорността на длъжника.³¹

Според други, кредиторът, който е допринесъл за неизпълнението, също не извършва противоправно поведение³². Те приемат, че при договорната отговорност противоправността е налице, когато не се е осъществил дължимият от длъжника резултат, т.е. когато е нарушено правилото „*Pacta sunt servanda*”. Според това становище, при тази отговорност, поведението на кредитора не е противоправно, защото кредиторът няма задължение, което да не е изпълнил.

7. Изложените разбирания страдат от една обща слабост, а именно, че не дават отговор на въпроса за същността на компенсацията на вини при договорната отговорност и в какво се състои грижата, която следва да полага длъжникът. От къде произтича това изискване за полагане на грижа към собствените си интереси? Макар авторите да приемат, че кредиторът е бил небрежен към собствените си интереси, те не признават изрично наличието на задължение за кредитора да полага грижа към себе си. При положение, че се търси положена ли е била дължимата грижа, т.е. правомерност в поведението на кредитора, че не е налице задължение за кредитора, не е достатъчно обосновано.

8. Следващото виждане за същността на правилото е свързано с възприемането, че за кредитора съществува задължение да не се уврежда. Изходната позиция на това виждане е, че, подобно на чл. 45 от ЗЗД, който въвежда забраната да не се причинява виновно вреда другиму, чл. 51, ал. 2 от ЗЗД санкционира забраната да се увреждат собствените блага, като се съдейства на причинителя на вредата. Така,

---

³⁰ Така **Попов, Л.** Вина и договорна отговорност по българското гражданско право. Наука и изкуство. С. 1962, с. 353.

³¹ Така **Попов, Л.** Цит. съч. с. 354.

³² Виж **Калайджиев, А.** Цит. съч., с. 472.

интересът на обществото от запазване на богатата е изразен в правната норма по следния начин: „*Не съдействай за причиняването или увеличаването на вредата, която някой друг нанася на собствените ти блага.*“³³ В нашето право съществувало правило да се отнасяме внимателно и грижливо към правата и богатата си с оглед заинтересуваността на обществото за запазването на всички блага.³⁴ Вината на пострадалия е еднозначна, като понятие, на вината на длъжника/делинквента. Следователно, у кредитора/пострадалия следва да са налице точни представи относно развитието на причинната връзка и вида и размера на вредите, с оглед разпоредбите на чл. 82, ал. 1 и чл. 51, ал. 1 от ЗЗД.³⁵ Правилото на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД уреждало санкция за виновното поведение на кредитора³⁶.

Това виждане е отречено в родната литература³⁷. Действително, заинтересуваността на обществото за запазване на всички блага, към днешна дата трудно би могла да бъде възприета като обяснение на произтичащо от нея общо задължение да не се увреждаш на базата на колективизма и сътрудничеството. Подобно виждане също е изразено в немската доктрина. Според него, съпричиняването на неизпълнението е израз на нарушение на първично задължение, на задължение към нацията като цяло (доктрината за Sozialen Pflicht). Трудно може да се възприеме тезата, че за пострадалия кредитор съществува общо правно задължение да не се уврежда. Под правно задължение в гражданскоправната ни литературата се приема задължение, възникнало от юридически факт въз основа на правната норма и гарантирано от държавата, в тежест на определено лице или на определен кръг от лица да спазват определено поведение към друго лице, да извършват или да се въздържат от извършване на определено действие.³⁸ При съпричиняването на вредите от кредитора не съществува насрещно субективно право в полза на длъжника, чието съдържание да се изразява в изискването кредиторът да не се уврежда. Още по-малко може да се приеме, че съществува такова право, което да е скрепено с правна санкция.

---

³³ Така Антонов, Д. Цит. съч., с. 38.

³⁴ Така Антонов, Д. Цит. съч., с. 41.

³⁵ Така Антонов, Д. Вината на пострадалия при граждански правонарушения. Наука и изкуство. С. 1967, с. 42 – 43, 51.

³⁶ Виж Антонов, Д. Цит. съч., с. 116.

³⁷ Виж Голева, П. Съпричиняване..., с. 81 – 90.

³⁸ Виж Василев, Л. Облигационно право. Отделни видове облигационни отношения. С. Наука и изкуство, 1958., с. 129 – 130, Таджер, В. Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I. Софи – Р, С. 2002 г., с. 360 – 364, Павлова, М. Гражданско право. Обща част. Второ преработено и допълнено издание. „Софи - Р“, С., 2002 г., с. 174 – 176.

Според друго становище, разпоредбите на чл. 83, ал. 1 и чл. 51, ал. 2 от ЗЗД са пряк израз на компенсационния принцип³⁹. Обстоятелството, че едната страна по облигационното отношение има само право, а другата – само задължение, не означава, че страните по правоотношението са поляризиращи и от кредитора не може да се иска да спазва определено поведение. Напротив, редица норми на облигационното ни право придават правно значение не само на действието и бездействието на длъжника, но и тези на кредитора. Те свързват настъпването на неблагоприятните последици не само с ненадлежащото поведение на задълженото лице, но и с недобросъвестното поведение на оправомощеното лице. Тези разпоредби съдържат една обща идея – ненадлежащото поведение на оправомощеното лице компенсира, в известна степен или напълно, ненадлежащото поведение на задълженото лице. Нормата на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД съдържа съответната правна гаранция за спазване на чл. 63, ал. 1 от ЗЗД, който предвижда задължението на кредитора да съдейства на длъжника при изпълнение на задължението му. Обстоятелството, че е обвързан в договорна връзка с друго лице, изисква той да полага изискуемата грижа за постигането на целения резултат, да помага и съдейства на длъжника при изпълнение на задължението му. Затова, като е попречил за осъществяване на изпълнението и е допринесъл за настъпването на вредите от това, кредиторът е нарушил свое правно задължение. Като всяко правонарушение, за неизпълнението от кредитора на неговото задължение, следва да му се наложи санкция

Авторът споделя изложеното становище с известни корекции относно обстоятелството, че за кредитора не съществува типичното правно задължение, на което съответства корелативно субективно право.

9. На следващо място, по отношение на теориите за същността на компенсацията на вини, е обърнато внимание на разглеждане на проблема като особен вид правно изискване. В края на 30-те години на XX век в държавите от континенталната правна система се зараждат теоретични постановки, които разглеждат проблема за компенсацията на вини от различна перспектива. Централно място заема не въпросът дали трябва да се отчете вината на кредитора, за да се приложи разпределянето на последиците от неизпълнението между

---

³⁹ Така **Голева, П.** Компенсационният принцип в българското облигационно право. Сп. „Правна мисъл”, кн. № 1, 1986, с. 71 – 75. Според него, ненадлежащото поведение на оправомощеното лице компенсира, в известна степен или напълно, ненадлежащото поведение на задълженото лице.

страните по облигационната връзка. Проблемът върху, който се концентрира приложението на компенсацията на вини е в какво се състои рационалността на тезата, че следва да е налице виновно поведение на кредитора и той нарушава ли определени правни предписания.

Френската доктрина определя, че за страните по едно правоотношение може да съществува задължение, „неизпълнението“ по което да породи отговорност на индивида спрямо себе си (*responsabilité envers soi-même*). Отговорността спрямо себе си не представлява санкционна последица, пораждаща права. В широк смисъл може да се приеме, че тя представлява неблагоприятна последица за пострадалото лице. Произходът на тази последица е самоограничаването на свободата на пострадалия, която правният ред създава в негова тежест. Границите на свободата са определени от разбирането на морала за това каква грижа трябва да полага субекта към собствените си интереси, за да му се признае свободата в отношението с другите. Причината да се търси определена форма на грижа е обстоятелството, че поведението на кредитора влиза в колизия с това на длъжника и води до единен неделим резултат макар и в неговата собствена сфера.

Подобно е разбирането и в италианската доктрина относно понятието *autoresponsabilità*. Правният ред предвижда определени задължения с по-малък интензитет, спрямо които субектът не е задължен или принуден да изпълнява определено поведение⁴⁰, а поставят изисквания, за субекта за постигане на желания резултат или правно предимство. Тези задължения са наложени като предпоставка и изискване за постигане на определен полезен за субекта резултат.⁴¹ Това означава, че ако субектът иска да постигне определени правни последици, той ще има интерес да действа или не съобразно нормата, а ако не спази конкретното изискване няма да получи положителните за него правни последици.⁴² Тези задължения с по-малък интензитет италианската доктрина определя като тежест⁴³. В родната ни доктрина този вид задължения се определят и като правни изисквания⁴⁴.

---

⁴⁰ Така **Pugliatti, S.** *Autoresponsabilità*, en *Enciclopedia del Diritto*, Giuffrè Editore, 1959, tomo IV, pág. 455.

⁴¹ **Messineo, F.** *Manuale di Diritto Civile e Commerciale*, Dott. A. Giuffrè Editore, Milano, 1957, Volume I, pág. 202.

⁴² Така **Messineo, F.** *Op. Cit.*, pág. 203.

⁴³ В родната литература се посочват за първи път у **Голева, П.** *Застрахователно договорно право*. Обща част. Специална част. „Фенея“, С. 2011 г., с. 99 – 100, **Голева, П.** *Несъщински облигационни задължения*. Сп. „Юридически свят“, Бр. 1/2015 г., с. 27 – 49, **Голева, П.** *В: Неизпълнение на договора. Коментар на нормативната уредба. Преглед и анализ на съдебната практика. Практически проблеми*. С., ИК „Труд и право“, 2015 г., с. 183 – 186, **Русчев, И.** *Престацията*. Дисертационен труд

В немската доктрина се посочва, че компенсацията на вини е последица от нарушаване на задължение, което е подобно на разбирането в италианската доктрина за тежестта. Тези задължения се определят като *Obliegenheiten*⁴⁵, и още като материална тежест⁴⁶ (*Lasten*). Под тежест немската доктрина не визира равнозначно понятие на тежест в материалния смисъл в доктрината ни. Немското законодателство предвижда, че дарение и завещание могат да бъдат направени под условие (*Auflage*)⁴⁷, поради което и тежест в немската доктрина не е равнозначно на модалитета тежест, използвана в гражданскоправната ни литература.

По отношение на *Obliegenheiten* немската доктрина приема, че те са правни задължения, чието изпълнение е в интерес на задълженото лице. Насрещната страна по облигационното отношение не разполага с правно средство да принуди задълженото лице да изпълни предписанието на правната норма⁴⁸. Поради това, че задължението не може да бъде изпълнено принудително, както и че то е в интерес на задълженото лице, неизпълнението му води до неблагоприятни последици в правната сфера на задълженото лице. В случая на съпричиняване на вредите, кредиторът губи възможността да претендира обезщетение за претърпените от него вреди, тъй като не изпълнил задължението да не си вреди. Той е проявил „вина спрямо себе си“ и е причинил вреди на себе си⁴⁹. Вследствие от това поведение на кредитора не възниква право на обезщетение за претърпените вреди.

Подробно са разгледани особеностите на този вид задължения, както и тяхната същност.

за придобиване на научната степен „доктор на науките“. С. 2016 г., с. 69, с. 101 – 124, **Русчев, И.** Задължения за *Obliegenheiten* според българското частно право, в „Научни четения на тема: „Правни норми и правни принципи“, УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2017 г., с. 168 – 182.

⁴⁴ Виж **Таджер, В.** Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I..., с. 361.. Виж **Стойчев, К.** Непаричните санкции при договорните отношения между фирмите. Издателство на БАН, С. 1990 г. с. 27 – 28, бележка под линията № 38, по отношения на правните изисквания.

⁴⁵ Виж **Looshelders, D.** *Op. cit.*, s. 216 – 249. За първи път в доктрината ни за тези задължения е посветено самостоятелно изследване от проф. д-р П. Голева. Виж от нея Несъщински облигационни задължения. Сп. „Юридически свят“, 2015 г., бр. 1, с. 27 – 49. Също така и **Русчев, И.** Престацията. Дисертационен труд за придобиване на научната степен доктор на науките. С. 2016, с. 94 – 122.

⁴⁶ Виж **Голева, П. В.** *Неизпълнение на договора...*, с. 183.

⁴⁷ Виж например Член 525 – 527 от ГГЗ, уреждащи хипотезите на дарение под условие и изпълнението на условието, както и възможността за отмяна на дарението от дарителя и от третото ползващо се лице до степен, правеща възможно изпълнението на условието.

⁴⁸ Виж **Schmidt, R.** *Die Obliegenheiten.* Munchen, 1956, s. 104, 314.

⁴⁹ Виж **Hähnchen, S.** *Obliegenheiten und Nebenpflichten: Eine Untersuchung dieser besonderen Verhaltensanforderungen im Privatversicherungsrecht und im allgemeinen Zivilrecht unter besonderer Berücksichtigung der Dogmengeschichte.* Tübingen: Mohr Siebeck, 2010, s. 43.

10. На последно място е посочено виждането, което приема, че в основата на правилото стои института на неоснователно обогатяване и справедливостта. С компенсацията на вини не се цели да се избегне неоснователното обогатяване. Макар и често в съдебната ни практика да се говори за реализиране на отговорност⁵⁰, а в някои случаи - гражданска отговорност⁵¹, и за търсене на обезщетение при неоснователното обогатяване, независимо кой от съставите по ЗЗД се визира, не се има предвид реализиране на гражданска отговорност за вреди.

Въпреки че е прието принципът за неоснователно обогатяване⁵² да се използва за обяснение на същността на редица норми в облигационното ни право, част от които са свързани с реализиране на отговорност за вреди⁵³, в случая се игнорират функциите на отговорността за вреди. Една от тях е преразпределението на вредите. Неблагоприятните последици от неизпълнението, съответно непозволеното увреждане, се преразпределят в тежест на правонарушителя. Увреденият кредитор/пострадалото лице, се освобождава от негативните последици, които той сам не е предизвикал⁵⁴. Именно институтът на компенсацията на вини, който е свързан с уреждане на последиците от неизпълнението на договорното задължение, конкретизира, че длъжникът отговаря за тези вреди, които той е причинил, но не и за тези, които са съпричинени поради вина на кредитора.

11. Обърнато е и внимание на проявленията на тези теории в съдебната ни практика.

12. Главата завършва с изводи относно разгледаните теории. На първо място, без оглед на това дали компенсацията на вини предполага неизпълнение на задължение на кредитора, преобладаващото виждане е, че кредиторът не е положил дължима грижа. Особеността в случая на дължимата грижа е в това, че кредиторът няма задължение спрямо длъжника, което да не е изпълнил, поради което и не носи отговорност в стриктен смисъл. Пречката, която повечето автори намират, за да отхвърлят наличието на задължение, което кредиторът е нарушил, са обстоятелствата, че длъжникът няма насрещно право, както и че не се причиняват

---

⁵⁰ Решение № 215/29.04.2015 г. по т. д. № 4171/2013 г. на ВКС, I т. о., Решение № 209/15.08.2014 г. по гр. д. № 6203/2013 г. на ВКС, IV г. о., Решение № 65/27.04.2016 г. по гр. д. № 3693/2015 г. на ВКС, III г. о.

⁵¹ Решение № 252/23.01.2015 г. по гр. д. № 2858/2014 г. на ВКС, III г. о. и цитираната предходна практика на съда, на която се е позовавал съдебният състав.

⁵² Виж **Големинов, Ч.** Правни белези на неоснователното обогатяване. Сп. „Социалистическо право“, бр. № 4, 1978 г., с. 3 – 9, **Стоилов, Я.** Правните принципи. Теория и приложение. „Сибир“, С. 2018, с. 308.

⁵³ Виж **Митев, К.** Неоснователно обогатяване по чл. 55 – 58 ЗЗД. Сибир, С. 2014 г., с. 33 – 35.

⁵⁴ Така **Конов, Т.** Основание на гражданската отговорност. УИ „Св. Климент Охридски“, С. 1995, с. 12.

вреди на друго лице. Както бе посочено по-горе, теорията за несъщинските задължения (тежести) и развитието на законодателните разрешения за въвеждането на автоотносимите задължения през XX век, преодоляват тези препятствия пред възможността компенсацията на вини да бъде обявена за реакция срещу ненадлежно поведение на кредитора, което е допринесло за неизпълнението. Съвсем уместно доктрината, а и съдебната ни практиката намират, че компенсацията на вини е израз на принципа за сътрудничество и добросъвестно изпълнение на задълженията по договора⁵⁵. Именно добросъвестността изисква от кредитора да поеме негативни последици за неположената от него грижа спрямо собствените си интереси. Макар и принципно неблагоприятните последици от неизпълнението да настъпват в правната сфера на кредитора, не може да не се приеме, че се засягат и интересите на длъжника. Върху длъжника ще бъде възложено поправянето на причинените вредите. Именно тук и добросъвестността проявява значението си на изходен пункт, от който черпят своето основание всички разрешения относно действието на договорните задължения⁵⁶. Поради това, компенсацията на вини при договорната отговорност понастоящем считам, че не следва да се разглежда единствено от гледна точка на наличието на причинно-следствена връзка между кредиторското поведение и неизпълнението и/или неговите последици. Правният ред укорява кредитора за неполагане на грижа към собствения си интерес, създавайки особено правно изискване за кредитора. Хипотезата на чл. 83 от ЗЗД включва не само причинна връзка между поведението на кредитора и неизпълнението, но и вина от негова страна (неполагане на грижа) при изпълнение на задължението за сътрудничество.

Глава Трета

---

⁵⁵ Макар и да не е предмета на конкретното изследване, лаконично се определя, че при прилагането на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД има недобросъвестност на кредитора или дори злоупотреба с право и трябва да действа правилото *nemo auditur turpitudinem suam allegans*. В случая на чл. 83, ал. 1 кредиторът ще е съпричинил вредите и ще иска да се ползва от последиците на собственото си укоримо поведение. Виж **Таков, К.** Към въпроса за намаляването на неустойката. Юбилеен сборник в чест на професор Живко Сталев. Сиби, С. 2005 г., с. 391-446.

⁵⁶ Виж **Стойчев, К.** Преговори за сключване на договор и преддоговорна отговорност. Сиби, С. 2007 г., с. 83. Проф. Апостолов стига по-далеч и определя, че чл. 29 от ЗЗД /отм./, който гласи, че договорите трябва да бъдат изпълнени добросъвестно, те задължават не само за това, което е изразено в тях, но още и за всичките последствия, които според справедливостта, обичая или закона произтичат от тях, е „*въдъхновен от желанието на законодателя да даде правна санкция на етическите изисквания за цялата област на частно-правните отношения.*“ Така **Апостолов, И.** Облигационно право..., с. 36.

1. Разпоредбата на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД лаконично определя, че ако неизпълнението се дължи и на обстоятелства, за които кредиторът е отговорен, съдът може да намали обезщетението или да освободи длъжника от отговорност. Фактическият състав, водещ до правомощието на съда да намали и изключи отговорността на длъжника, включва няколко елемента: виновно неизпълнение от страна на длъжника; причинени вреди на кредитора; неполагане на дължимата грижа от страна на кредитора, която е допринесла за неизпълнението, съответно вредите; неделимост на неблагоприятните последици⁵⁷. Липсата на който и да е от тези елементи води до неприложимост на правилото.

В третата глава е обърнато внимание на специфичните проблеми, които поставя компенсацията на вини при договорната отговорност. Те са концентрирани върху причинната връзка между поведението на длъжника и на кредитора и неизпълнение, съответно вреди, понятието „вина на кредитора“ и в това какво представлява противоправността при компенсацията на вини.

Последователно са разгледани проблемите на причинната – връзка между поведението на кредитора, на длъжника и вредите. Разгледано е общото понятие за релевантната за правото причинна – връзка и дали то се различава по отношение на компенсацията на вини. Общата каузалност между поведението на длъжника и на кредитора поставя въпроса в какво съотношение се намират те едно спрямо друго и следва ли да се проявяват в определена поредност. Различните хипотези са онагледени с примери. Анализирани са и алтернативното и кумулативно причиняване на вредите.

2. Противоправността е обща категория в право и има единно съдържание независимо в коя област се проявява. Поведението на кредитора не се преценява по различен начин спрямо поведението на другите лица от гледна точка на противоправността. Няма основание в понятието да се влага друго съдържание, когато се преценява поведението на кредитора. Относно поведението на кредитора, причинило неизпълнението противоправността има същото съдържание, каквото правната наука влага в него и не представлява някакво отклонение от това понятие. Значението на противоправността на поведението на кредитора не се свежда до част от фактическия състав на института на компенсацията на вини. Тежестта на извършеното от кредитора нарушение има отношение и към последиците на

---

⁵⁷ Виж Апостолов, И. Облигационно право..., с. 113 и сл., Кожухаров, А. Облигационно право..., с. 347 и сл., Калайджиев, А. Цит. съч., с. 516 - 517.

института. В зависимост от това каква е проявата на неположената грижа от кредитора, както и дали обективното право е въвело правно задължение в тежест на кредитора, определянето на приноса на кредитора за настъпилото неизпълнение отчита тежестта му. Освен че се взема предвид по този начин, поведението на кредитора се отчита и при определяне на дела от приноса му в причинно-следствената връзка. Колкото по-тежко е извършеното нарушение от кредитора, то и делът в причинно-следствения процес е по-голям.

3. Следващият елемент от фактическия състав, на който е обърнато внимание, е вината. На първо място е разгледано дали вината на кредитора и нейните форми и степени проявяват своето правно значение по отношение на правните последици на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД, т.е. при определяне размера на приноса на кредитора за неизпълнението, съобразно с който се намалява обезщетението или при особена значима тежест на приноса на кредитора, длъжникът бива освободен от отговорност. Внимание на тази част от проблема е обърнато в следващата глава. На второ място, предвид същността на компенсацията на вини при договорната отговорност, представляваща последица от нарушаване на особен вид задължение за кредитора, то вината на кредитора е част от фактическия състав института. Видно и от изложения сравнителноправен анализ, в западната доктрина и практика преобладава виждането, че вината е правнорелевантен елемент от фактическия състав на приноса на кредитора за неизпълнението. Аргументирано е защо вината на кредитора, като понятие не се различава от общото разбиране за вината. Посочени са различните форми вина на кредитора. Обърнато е внимание на проблемите, които се поставят при непълнолетни, малолетни, съответно при лицата с ограничена дееспособност и юридическите лица.

4. Разгледан е проблемът за приложното поле на правилото. Аргументирано е прилагането на правилото при отговорността за вреди при разваляне на договор; за намаляване размера на неустойка и задатък; особеностите при прехвърляне на вземания; встъпване и заместване в дълг; при паричните задължения; посочени са определени разпоредби, които изключват приложното поле на правилото; разгледани са поемането на риска от кредитора за неизпълнението и съгласието на кредитора от неизпълнението, като изключващи отговорността на длъжника обстоятелства; прилагането на правилото в застрахователното право и в трудовото право; възможността да се изключи или ограничи предварително правилото на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД.

5. Главата завършва със съпоставка между института на забавата на кредитора и компенсацията на вини.

Глава Четвърта

1. Последната глава е посветена на проблема за правните последици на правилото на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД и процесуалните му аспекти.

Трудността, която възниква е обстоятелството, че законът изрично предвижда задължението да се намали обезщетението, съответно да се изключи изцяло отговорността на длъжника. Правилото на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД не съдържа уредба относно критериите, които трябва да се използват, за да се извърши преценка за това с колко да се намали обезщетението или да се изключи отговорността на длъжника. Кои са критериите, които трябва да се използват, за да се определи каква част от вредите да се възложи на длъжника и каква част да остане в тежест на кредитора?

Предвид отсъствието на изрична правна уредба у нас проблемът за начина, по който съдът трябва да намали обезщетението, съответно освободи длъжника от отговорност поради приноса на кредитора, поставя все още неизяснени въпроси относно критериите. Това налага тяхното изследване.

Практиката, а и теорията са се концентрирали върху три групи критерии:

Първият – съпоставяне на обективното причиняване на неизпълнението от страна на длъжника и на кредитора;

Вторият – съпоставяне на степента на проявената вина от длъжника и кредитора;

Третият – всички обстоятелства, които имат значение за неизпълнението – поведението на кредитора и на длъжника, формите на вина, формата на неизпълнението и др.

Преди това обаче следва да се посочи коя е базата, която се използва за определяне дела на кредитора - целият вредоносен резултат или стойността на вредоносния резултат след извършени приспадания на източници, които компенсират в известна степен настъпилите вреди. Различието в двете стойности обуславя и различието в резултатите, които биха били получени при боравенето с тях.

Присъединявам се към изразеното становище по повод приложението на чл. 51, ал. 2 от ЗЗД, че основата, която следва да се вземе предвид при определяне дела

на съпричиняването е размерът на дължимото обезщетение, а не размерът на всички вреди⁵⁸. Има се предвид, че от стойността на претърпените вреди следва да бъдат приспадната сумите, имащи обезщетителен характер, които пострадалият е получил. Тъй като задължението на длъжника се определя, след като от вредоносния резултат се извърши посоченото приспадане, то кредиторът ще се постави в по-неблагоприятно положение спрямо длъжника, ако се използва стойността на вредите. Към тези аргументи може да се добави и че, при направено възражение за прихващане на вредите с ползите, величината, която следва да се използва не е стойността на причинените вреди, а дължимото обезщетение, което се определя, след като от стойността на вредите се приспадната ползите.

2. Смисълът на първия критерий „степен на причиняването“ е обезщетението да се намалява в зависимост от това, в каква степен кредиторът обективно е допринесъл за настъпване на вредите. Встрани от преценката остават формите на вина на кредитора и на длъжника, характерът на нарушението (в какво се състои неположената грижа от страна на кредитора – в нарушаване на правното изискване за полагане на дължима грижа към собствените си работи, в правно задължение, конкретизиращо тази грижа), качеството на кредитора и на длъжника (търговец, потребител) и др. При определяне частта, която следва да се възложи на длъжника и на кредитора се вземат предвид степените на каузалност на поведението на двете страни и съотношението между тях.

Използването на степента на причиняването е възникнало в немскоезичния правен кръг на база отхвърлянето на традиционното до края на XIX век разбиране, че кредиторът/пострадалият да е проявил вина при настъпване на увреждането, за което е допринесъл и че обезщетение изобщо не му се дължи. При приемане на ГГЗ, авторите му се опитали да съчетаят традиционното разбиране за отговорността, основана на принципа без вина няма отговорност, с обхващане на случаите на стриктна отговорност. В този смисъл § 254, абз. 1 от ГГЗ предвижда, че размерът на дължимото обезщетение зависи в частност от обстоятелствата, в каква мярка вредата се оказва причинена предимно от едната и от другата страна

Затрудненията, които поставя обясняването на понятието „степен на приноса“ както от теоретична, така и от практическа гледна точка води до извод, че този критерий не следва да се прилага като единствен при определяне на приноса на

---

⁵⁸ Виж Голева, П. Цит. съч., с. 146 – 147.

кредитора за неизпълнението. Основният проблем на този вариант на критерий за прилагането на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД е, че е необходимо да се определи делът на човешкото поведение в общия каузален ефект. Анализирането на човешкото поведение единствено на плоскостта обективни критерии като „местоположение“ на приноса на кредитора в причинната връзка с неизпълнението, изолират изцяло същността на проблема, че в случая неизпълнението не е съпричинено от фактор, който има изцяло обективен характер, тоест от юридическо събитие. Следва да се оценява човешко поведение, включително и когато кредитор е юридическо лице. Не може да не се вземат предвид социалните аспекти на това поведение – характерът на правонарушението, доколко то е укоримо от правния ред, качеството на страната – потребител, търговец, вида на правоотношението др. За разлика от практиката по прилагането на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД, в практиката си по чл. 51, ал. 2 от ЗЗД ВКС изследва характера на нарушеното задължение от страна на пострадалото лице и неговия вид.

Изключването на оценката на укоримостта в поведението на кредитора може да доведе до отклонение в преценката за действителния принос на кредитора за неизпълнението. Както посочва чл. 83, ал. 1 от ЗЗД, кредиторът трябва да е отговорен за неизпълнението, не просто е да допринесъл за него обективно. Укоримостта на поведението не може да се отчете чрез прилагането на критерий „степен на приноса“. Това обстоятелство ясно проличава в случаите, когато приносът на кредитора в причинната връзка е очевидно по-малък спрямо този на длъжника, но формата на вина на кредитора е умисъл или груба небрежност или когато участието на кредитора в причинната връзка е значимо, но той е действал небрежно, докато длъжникът е действал при умисъл или груба небрежност. Тази непълнота на прилагания критерий се преодолява от правилото за намаляване на обезщетението в зависимост от степента на вината.

3. Критерият за намаляване на обезщетението според степента на вината изисква правораздавателният орган да се ръководи единствено и само от тежестта на вината на едната или на двете страни в договорното правоотношение. Това е исторически най-ранното правило, което се е развило през годините от пълно отричане на правото на обезщетението при проява на вина от кредитор през определяне на петдесет-процентно съотношение между проявената вина до свободната преценка на съда да определи според степента на вината и съотношението между кредиторската и длъжниковата отговорност. Така например,

ако и двете страни са действали виновно, по-голям „дял от вредите“ се възлага на страната, чиято вина е по-голяма. При равна степен на вината обезщетението се намалява наполовина. Ако едната страна е действала виновно, а другата – не, обезщетението не се намалява по размер, а вредите се възлагат изцяло на виновната страна.

Критерият може да намери приложение само при условие, че вината е задължителна предпоставка за възникване на гражданската отговорност на длъжника и за прилагането на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД. В противен случай обезщетението няма да се намали, а вредите в техния пълен размер ще се възложат или длъжника, или на кредитора. Посочено бе, че в някои случаи законодателството ни допуска гражданска отговорност да възникне и за невиновно причинени вреди, като отговорността за неизпълнение на парично задължение. Ако при тях кредиторът виновно е съпричинил вредите, прилагайки разглежданото правило, би трябвало да му се откаже изцяло обезщетение на вредите, а длъжникът да се освободи от задължение за обезвреда, дори степента на вината на кредитора да е незначителна.

4. Комплексният критерий изисква, за да се определи квотата в причинената неделима вреда, следва да се анализира от какво зависи размера на вредите. Последното е нужно, тъй като от общата оценка на вредите следва да се извади онази част от вредите, за които е допринесъл кредиторът. Дори е възможно длъжникът да бъде освободен от отговорност, в зависимост от факторите, които са обусловили неизпълнението. Степента на вредоносност, тежестта на съпричиняването и степента на вината са трите показателя за изчисляване квотата на приноса на кредитора⁵⁹. Установяването на тежестта на нарушението означава определянето доколко и в каква степен е налице отклонение от предписанието чл. 63, ал. 1 от ЗЗД и на съответни правила, които конкретизират задължението в нормативни актове или в договора. На следващо място, като критерий за определяне на степента на приноса на кредитора следва да се отчете формата на вина на двете страни. Използването на комплексния критерий следва да бъде прието като правило за прилагане на чл. 83, ал. 1 от ЗЗД. С него се избягват непълнотите,

---

⁵⁹ Така **Голева, П.** Съпричиняване..., с. 138. В съдебната практиката в областта на непозволеното увреждане се споделя изразеното виждане на проф. Голева. Виж Решение № 18 от 17.09.2018 г. по гр. д. № 60304/2016 г. на ВКС, IV г. о., Решение № 57 от 01.08.2018 г. по т. д. № 1677/2017 г. на ВКС, I т. о., Решение № 217 от 20.12.2017 г. по т. д. № 990/2017 г. на ВКС, II т. о.

които оставят самостоятелното прилагане на степента на приноса на кредитора за неизпълнението и сравняването на степените на вина на кредитора и на длъжника.

5. Преди последната част от главата, посветена на процесуалните проблеми при прилагане на правилото, е разгледана втората хипотеза на правилото – изключване отговорността на длъжника. Посочени са случаите кога следва да бъде освободен длъжника от отговорност, както и кои критерии следва да използва съдът, за да достигне до преценката да освободи длъжника.

Заключение

Дисертационният труд завършва с обобщаване на резултатите от изследването на компенсацията на вини при договорната отговорност.

III. ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Приносът на кредитора за настъпване на неизпълнението на договора в римското частно право. - Научни трудове на института за държавата и правото, 2016 г., том XIV, стр. 113 – 123, ISSN 1314 – 6459;

2. Съпричиняване на вредите от пострадалото лице при застраховка „Гражданска отговорност“ при използването на моторни превозни средства в практиката на Съда на Европейския съюз – В Сборник с доклади от VII Национална конференция на докторантите в областта на правните науки, 2017 г., ИДП при БАН, с. 103 – 110, ISSN 2603 - 3011;

3. Относно същността на компенсацията на вини при договорната отговорност“. Статията е публикувана в сборник „Правото – традиции и перспективи“, Сиела, 2018 г., с. 279-295, ISBN 978 – 954 – 28 – 2625 – 5;

4. Компенсация на вини при договорната отговорност и неоснователното обогатяване – В Предизвикателство: Неоснователното обогатяване, Сиела, 2019 г., с. 263 – 291, ISBN: 978 – 954- 28 – 2937 – 9.